

A Szerencs-patak völgyének kora és középső bronzkori településszerkezete

Jelige: Füzesabony

Tartalomjegyzék

I. A Szerencs-patak völgyének geomorfológiája és talajtani adottsága	3. oldal
II. Kora és középső bronzkori településszerkezet a Borsodi síkságon és a Hernád völgyében	
II.1 Kutatástörténet	6. oldal
II.1a Hatvani kultúra	6. oldal
II.1b Füzesabonyi kultúra	8. oldal
II.2 A hatvani és a füzesabonyi kultúrák településszerkezetének bemutatása	11. oldal
III. A Szerencs patak völgyének bronzkori településszerkezete	14. oldal
III a. Golop-Malomzug	14. oldal
III b. Szerencs-Ond-Köztemető	17. oldal
III c. Szerencs belterület	17. oldal
III d. Mezőzombor-Berzse	18. oldal
IV. Összefoglalás	21. oldal
Képek jegyzéke	23. oldal
Felhasznált irodalom	24. oldal
Képmelléletek	29. oldal

I. A Szerencs-patak völgyének geomorfológiája és talajtani adottságai

A Szerencs-patak és annak völgye a választóvonal a Tokaji-hegység és a Szerencsi dombság között (1. kép).

A térséggel és annak környezetével először Dr. Hoffer András foglalkozott és foglalta össze a begyűjtött adatokat 1937-ben. Megállapította, hogy a dombságot alkotó kőzetek fő összetevői egy kitörés eredményképpen kerültek a helyükre, valamint, hogy a fő alkotókőzetet a riolittufák alapanyaga finom üvegpor és apró üveg törmelék.¹

Később ezzel a környékkel, ezekkel a kőzetekkel foglalkozik Zelenka Tamás, aki 1964-ben 100-150 méter mélységű fúrásokkal igyekezett megállapítani a Szerencsi dombság magaslatainak, környezetének összetételét. Fúrásainak eredményei remekül kiegészítették Dr. Hoffer András eredményeit, amelyek pusztán felszíni kőzetgyűjtésen alapultak. Rétegződést azonban Zelenka Tamás vizsgálódásainak sem sikerült bebizonyítaniuk.²

A paleozoos alaphegységre így tehát megközelítőleg 1500 méter vastagságban rakódtak le a poszt szarmata üledékek, amely a felszín több mint 80%-át borítja (DÖVÉNYI 2010, 789).

A vulkáni működés végén a termális fázis hévforrásai jelentős hatással voltak a környezetre. Ezek elkvarcosították az alapkőzetet, ezt jelzik a gazdag hidro- és limnokvarcit lerakódások is. Ezek a hidrotermális folyamatok leginkább a hegység déli részén figyelhetők meg, így Mád és Szerencs térsége bővelkedhet leginkább ebben a kőzetben. Kiváló példa erre a Szerencs határában található Köves-hegy limnokvarcitja. Ez a 6,5-4,5 millió éve a Bértavári időszakban lezajló folyamat már részben a ma látható állapotok kialakulásáért is felelős.³

Az aktív vulkáni működés időszaka után egy szárazföldi éra vette kezdetét a Pannon beltó visszahúzódását követően (BARÁZ-KISS 2007,86), amely az emelkedés és a szemi-arid éghajlat hatására remek példájául tud számunkra szolgálni a denudációra, azaz az elegyengetett felszín képződésére. Ekkor alakultak ki ugyanis azok a felszínek, amelyek a mai napig markánsan uralkodnak a Szerencsi-dombság területén. Így alakult ki, hogy ma a fiatal

¹www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Szerencs/konyv/002_szerencs_termeszetfoldrajza.htm

² Lásd előző jegyzet.

³ Lásd előző jegyzet

hegylábfelszínek, azaz a pedimentek a legidősebb terasz felett fekszenek. Kialakulásukat a szemiárid éghajlat kedvezett, amely az év egyik felében elősegítette az aprózódást, másik felében pedig ritka, de heves esőzések következtében a hordalékok lefelé szállítását, amely folyamatok szintén a Bérbaltavári, szemiárid időszakban történtek.⁴

Ebben az időszakban alakult ki a Szerencs-patak is, amely a tektonikai mozgások és a vizek fáradhatatlan munkájának következtében elválasztotta a Szerencsi-dombság területét a Tokaji-hegységtől. A Szerencsi dombságot a Szerencs-patak völgyét követő szerkezeti vonal különíti el (DÖVÉNYI 2010, 789).

A Szerencs Patak Hejce területén ered és Szerencsnél folyik a Taktába. A patak jellegzetes völgye változatos formákat vesz fel a kőzetminőség függvényében. Abaújszántónál a keményebb riolit habláva dómok között szűk völgyben halad a Sátor-hegy és Kisbánya között, majd a kőzet minőségének változása, puhábbá válása következtében kicsit délebbre kialakította a Golopi-medencét a riolittufa felszínen. Ezután a patak völgy továbbhaladva megint összeszűkül Tállya és Golop határában a Somos-hegy, Akasztó-domb közötti szakaszon (BARÁZ-KISS 2007, 87).

Ezután a pliocén-dáciai emeleten kialakult a Szerencsi-öböl, illetve létrejött a Szerencs patak tölcéses torkolata is, amely folyamatok megközelítőleg 4,5-3 millió évvel ezelőtt zajlottak le és süllyedés következtében jött létre. A Hejcéától Rátkáig terjedő szakaszt erősen tagoltá teszik a Tokaj-hegység élesen, nyugati irányban kiugró rögei. Ennek köszönhetően élesen és jól kirajzolódik a Rátkától délre tartó szakasz torkolati jellege. Ez a völgytorkolati medence a Golop- Patócs-hegy alatt kezdődik ahonnan dél felé tartva folyamatosan egyre szélesebbé válik.⁵

A patakot innentől hordalékkúp kíséri, amely teraszok egyes helyeken eléri a 60-70 méteres magasságot is. Erre remek példa Szerencs-Ond határában a Kővágó és a Kassa-hegy közötti szakasz, amely a vízfolyást kísérve legmagasabb pontján eléri a 70 métert. Ez a hordalékkúp dél felé tovább haladva egyre vastagabb lesz. Tetejét nyirok borítja, azonban a földművelés során minduntalan felszínre kerülnek a terasz kavics és a mállástermékek.⁶

⁴www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Szerencs/konyv/002_szerencs_termeszetfoldrajza.htm

⁵ Lásd előző jegyzet

⁶ Lásd előző jegyzet

A Szerencs-patak völgyét délről a Mezőzombori-párkánysík határolja, ahol a hordalékkúp eléri a legnagyobb vastagságát. Itt a próbafúrások alkalmával még 30 méter mélyen is csak a hordalékanyagban járt a fúró. Ezen fúrás alkalmával került felszínre az a Rhinoceros Tichorhinus Fisch alsó állkapocs, amely alapján a hordalékkúp lerakódásának a teraszok képződésének idejét a Würm időszakra tehetjük. Itt már megváltozik a hordalék anyaga is hiszen az eddig nyirokkal borított terasz kavics, mállástermék kombinációt felváltja a nyirokkal borított periglaciális agyag.⁷

Az Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományi Kutatóközpont Talajtani és Agrokémiai Intézete Agrotopo adatbázisának (<http://maps.rissac.hu/agrotopo>) genetikus talajtérképére⁸ vetítve a lelőhelyek Mezőzombor-Berzse kivételével mind Ramann-féle barna erdőtalajon találhatók, míg a mezőzombori lelőhely szolonyeces réti erdőtalajon (2. kép). A lelőhelyek nem mennek le a patak völgyének réti öntéstalajaira. A talajképző alapkőzet a patak jobb parti teraszán található lelőhelyek esetében nyirok, míg Mezőzombornál löszös üledék. A patakmeder glaciális és alluviális üledékeit nem használja a korszak embere megtelepedésre.

A dolgozatban vizsgált korabronzkor végi — középső bronzkori lelőhelyek természetes környezetét tehát egy vulkánikus működést követő patakmeder bevágódása során létrejött hordalékteraszok felszínéhez köthetjük.

⁷www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Szerencs/konyv/002_szerencs_termeszetfoldrajza.htm

⁸ A vizsgált területen Monok, Rátka és Bodrogkisfalud helységeknél jelez az adatbázis referencia talajhelyszíneket, ennek megfelelően a talajtípusok feltüntetése meglehetősen kis léptékű.

II. Kora és középső bronzkori településszerkezet a Borsodi síkságon és a Hernád völgyében

II.1 Kutatástörténet

II.1a Hatvani kultúra

A hatvani kultúra nevét a Hatvan közigazgatási határban található strázsahegy lelőhelyről kapta (TOMPA 1934, 35). A kultúra monografikus feldolgozását Kalicz Nándor végezte el. Ezen adatok összegyűjtése és tanulmányozása során arra a következtetésre jutott, hogy a hatvani kultúra a kora bronzkor 3. periódusában alakult ki majd a középső bronzkor első periódusában ért véget (KALICZ 1968; KALICZ 1984, 191-215). Ebben az időszakban nyert teret és váltotta fel a füzesabonyi kultúra a hatvanit a Borsodi Mezőségben valamint a Hernád- és a Sajók völgyében (BÓNA 1992, 16-27). A 80-as évek kutatási bebizonyították (Stanczik Ilona –Jászdózsa-Kápolnahalom: STANCZIK 1988; Tárnoki Judit – Aszód-Manyik: TÁRNOKI 1988, 137-169; Pusztainé Fischl Klára – Szelevény-Menyasszonypart: P. FISCHL 1997, 7-37), hogy a hatvani kultúra tovább él a Nógrádi és Gödöllői dombság, a Jászság és a Tiszazug területén. Itt a kultúra megéri a teljes középső bronzkort és az azt lezáró ún. koszideri időszakot.

A kultúra kialakulásában nemcsak a helyi népesség játszott szerepet, hanem egy erőteljes keleti hatás is feltételezhető, amely két tényező együttesen eredményezte létrejöttét (TÁRNOKI 2003.). Törzsterülete a Tisza felső folyásától az Ipoly völgyéig húzódott. Ez a terület kultúra fiatalabb szakaszában megváltozott, az anyagi műveltség maradványait délebbi területekről is ismerjük ahol elfoglalta a nagyrévi törzsterület egy részét is. Ilyen Például Tószeg-Laposhalom és Tiszaug-Kéménytető (TÁRNOKI 1986, 145-148, CSÁNYI – STANCZIK 1982) (3. kép).

A kultúra legfontosabb lelőhelyeit a témával foglalkozó monográfia foglalja össze: Kalicz Nándor: Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn 1968. Szintén Kalicz Nándor tollából származik az 1984-es összefoglalás is (KALICZ 1984). Ez a két kiváló mű valamint Koós Judit kutatásai foglalkoznak a hatvani kultúra törzsterületén elhelyezkedő településhálózattal. (Koós 2002, 221-233). A Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék várait összefoglaló monográfiák nem a teljesség igényével, de számos lelőhelyről kutatástörténeti és topográfiai

adatokat szolgáltatnak (NOVÁKI et al. 2007). Legújabbán a Galga mente hatvani településhálózatát foglalja össze a MRT 13/3. kötete (TORMA 2012).

A kultúra legfontosabb és újabban kutatott lelőhelyeit az 1992-ben megjelent *Bronzezeit in Ungarn* című kötetben bevezető tanulmányából és rövid összefoglalásaiból ismerhetjük meg: Tószeg-Laposhalom, Jászdózsa-Kápolnahalom, Tiszaug-Keménytető, Törökszentmiklós-Terehalom, Alsóvadász-Várdomb (MEIER-ARENDT 1992). A felsorolt lelőhelyek mind reprezentatív és megfelelő mennyiségű leletanyaggal szolgáltak. Szerkezetükben eltéréseket mutatnak, hiszen az Alsóvadász-Várdombon elterülő telep heggyvidéki erődített településnek számít (NOVÁKI ET AL 2007), de megtalálunk köztük telltípusú települést, is mint Tiszaug-Keménytető (CSÁNYI-STANCZIK 1982, 143-178). Hasonló a környezeti adottságokhoz alkalmazkodó település volt a felsoroltak közül Aszód-Manyik, amely a folyó menti dombháton emelt erődített telepek közé sorolhatunk (TÁRNOKI 1988, 137-169).

A kultúra temetkezéseiről, azok rítusairól eléggé hiányosak az ismereteink. Eddig csupán mindössze 40 megfelelően feltárt és kellőképpen dokumentált sírt tartunk számon. Temetőik jellegzetesen kis sírszámúak, a települések körül elszórtan kisebb sírcsoportokban helyezték el halottaikat (TÁRNOKI 1992).

Temetkezéseik K-Ny-i tájolású lekerekített téglalap alakú sírok, de ezen belül a rítus nem egyező. Egyaránt találunk szórt hamvas és urnába helyezett hamvas sírokat is, amelyek egy temetőn belül, egymás mellett fordulnak elő (SOMOGYVÁRI 1984, 47-71). A sírokban a rítustól függetlenül edénymellékleteket találhatunk.

A hatvani kultúra edényművessége kevés, jól azonosítható forma és díszítés jellegzetes kombinációjaként írható le. A nagyméretű tárolóedényeket/amfórákat, a tölcséres vagy cilindrikus nyak, éles vállvonal és nyújtott gömbös test jellemzi. A test alsó fele általában textil- vagy seprűmintával díszített. A fülek az edény hasán ülnek. Hasonló formai kialakítás jellemző a kisméretű poharakra és kancsókra, nyomottgömbös hassal. A legtipikusabb a plasztikus díszítések alkalmazása. Ezek bevagdosott bordák, vagy rátett barbotin díszek legtöbbször. A bordák tipikus formája a cikk-cakk motívum vagy bajuszdísz. A kisméretű, plasztikus díszű bögréken kívül a hosszú, cilindrikus nyakú, polírozott felületű, vékonyfalú, de szintén nyomottgömbös bögrék az általánosak. A tálak között a mély úgynevezett tálfazekak és a svédsisak alakú, erősen kihajló peremű, nyomottgömbös hasú

tálak a legjellemzőbbek. Az előbbiek főző, míg az utóbbiak tálaló funkcióval rendelkeznek (KALICZ 1968; KALICZ 1984).

A kultúra fémművessége a kibontakozó bronzművesség északnyugati aunjetitzi és déli Maros menti hatásait tükrözi. Önálló formákat nem köthetünk a kultúrához.

II.1b Füzesabonyi kultúra

A füzesabonyi kultúra váltotta le a hatvani kultúrát és a középső bronzkor egyik legjelentősebb műveltségévé nőtte ki magát a Kárpát-medence északi régiójában. A füzesabonyi kultúra nevét a Füzesabony közigazgatási határában található öregdombi lelőhelyről kapta, ahol Tompa Ferenc a Nemzeti Múzeum fő muzeológusa 1931-ben kezdett leletmentő ásatásokat mivel a Laskó-patak mederszabályozása miatt a tell telepet ketté kellett szelni. Ennek eredményeképpen sikerült elkülöníteni a kultúra jellegzetes leletanyagát (SZATHMÁRI 1992; 2011).

A kultúrát magát jellegzetes tell építő kultúrának írhatjuk le. Területének határai keleten a Hortobágy-folyóig, valamint a Hernád-völgyében egészen a lengyel Kárpátok vonulatáig, nyugati irányban az Eger- és a Laskó-patakokig, délen pedig e folyamok a Tiszába ömlő torkolatáig húzódnak a kultúra kifejlett fázisában. (GANCARSKI 2002, KOÓS 2002, FISCHL 2006 164.) A füzesabonyi kultúra törzsterületéhez tartozik a Kassai-medence, itt találhatjuk legjellegzetesebb erősített telepeit is (GASAJ 2002)(3. kép).

A kultúra megítélése eltérő a hazai és a nemzetközi szakirodalomban. Hazánkban a tudományos felfogás füzesabonyi kultúraként említi, míg ezzel ellentétben a lengyel, szlovák és román kutatók Otomani kultúraként vagy újabban Füzesabony-Otomani kultúraként különítik el. Az így felfogott kiterjesztett kultúrafelfogásban a területileg keletre található és a magyar kutatás által önálló kultúraként elkülönített Ottomány-Gyulavarsánd régészeti műveltséggel vonják össze⁹ (BÓNA 1975; BADER 1998; GANCARSKI 2002).

A Füzesabony kultúra a középső bronzkor első periódusában alakul ki a Hernád völgye és Kassa között a térségben jelen lévő Kostanyi csoportból (BÓNA 1992, 26). A kultúra

⁹ Sajnos esetenként a hatvani kultúra területe is beleesik az így körvonalazott kulturális egységbe.

végző fázisa pedig a koszideri időszak végével esik egybe. Relatív-kronológiailag a középső bronzkort, abszolút időben Kre. 2000 és 1500 közötti időszakot öleli fel.

A kultúra belső kronológiáját kerámiatípusai alapján Bóna István 1975-ös monográfiájában írta le. Ez alapján 3 fázist különítünk el: A, B és C periódust. Az A fázis — mely a hernádkaki temetővel jellemezhető (BÓNA 1975, 149–151; Taf. 154–164; SCHALK 1992) — a középső bronzkor fordulójára, a B a tényleges középső bronzkorra — megyszói és geleji temetőkkel jellemezhető (Bóna 1975, 149–151; Taf. 165–189; Schalk 1994) — míg a C szakasz, azaz a Bodrogszerdahely fázis (POLLA 1960) a koszideri korszakra tehető (Bóna 1975, 151–155).

Ezen kultúra esetében is több kiváló monográfiára és összefoglalásra is támaszkodhatunk. A Bóna István által írt 1975-ben kiadásra került *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstliche Beziehungen* című kötet után Kovács Tibor foglalta össze röviden a kultúráról való ismereteinket (KOVÁCS 1984), majd 2002-ben a szlovák és lengyel kutatás eredményeit összefoglaló kötet látott napvilágot (GANCARSKI 2002).

A füzesabony kultúra a Hernád-folyó vonalát követő terjeszkedése folyamán kiszorította az őt időben megelőző hatvani kultúrát. Az első lelőhely ahol az időbeni egymásutániséget bizonyították Kosice-Barca/ Kassa-Bárca (SK) volt, ahol megfigyelhető a hatvani népesség eltűnése után a füzesabonyi leletek megjelenése a felsőbb rétegekben. Ugyanez azonban nem mondható el az Alsóvadász-Várdombon található erődített hatvani telepről, amely a füzesabonyi expanzió után lakatlanná vált (KOÓS 2002).

A füzesabonyiak gondosan válogatták meg letelepedésük helyszíneit. Főbb folyók, útkereszteződések és fontosabb szárazföldi útvonalak mellé telepedtek le és hozták létre megerősített telepeiket. Erre az egyik legkiválóbb példa a Hernád két partjára, egymástól mindössze néhány kilométer távolságra lévő Barca/Bárca (SK) és Nižna Myšľa/Alsómislye (SK) erődített települések, amelyeket valószínűleg a folyóhoz kötődő távolsági kapcsolatok és a medence földrajzi adottságai hívtak létre (GASAJ 2002, 21).

Ezek az erődök egyértelműen nagyon fontos, kereskedelmi és kézműves központok voltak, valamint több mint valószínű, hogy a kisebb, főként a környező mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó telepek irányítása is innen történhetett (GASAJ 2002, 21).

A füzesabonyi kultúra jellegzetessége, hogy hazánk területéről teljes egészében hiányoznak a magaslati erődítmények. Expanzióját nálunk kiválóan jelképezi, hogy Észak-Magyarországon csak három ismert önállóan a füzesabonyiak által alapított és épített tell telepet ismerünk. Ezek a Füzesabony-Öregdobon található, valamint a Sajó menti edelényi lelőhely és Ináncs Várdomb (SZATHMÁRI 1992; KOÓS 1984; KOÓS 1987). A többi füzesabonyi tell település csupán a hatvani kultúrától elfoglalt tell telepek újjáépítésének eredménye (BÓNA 1992, 28; KOÓS 2002; P. FISCHL-REBENDA 2012).

A kultúra legkorábbi időszakában birituális temetkezések figyelhetők meg, azaz egyszerre találkozhatunk hamvasztásos és csontvázas temetkezéssel is egy temetőn belül (GANCARSKI 2002, 8). A klasszikus fázisra jellemző csontvázas rítust meglehetősen szigorúan betartották. A férfiakat minden esetben jobb oldalra fektetve D-É-i tájolással, míg a nőket baloldalra fektetett helyzetben, ellentétes tájolással találjuk. A testeket a sírokban mindig zsugorított helyzetben temették, fejük minden esetben felhúzott térdek felé néznek. Erre legkiválóbb példák a megyaszói és Tiszafüreden feltárt sírok (BÓNA 1992, 26; KOVÁCS 1992).

Az utolsó fázis a bodrogszerdahelyi fázis, amely kezdete egybe esik a koszideri időszak legelejével. Itt ismét visszatérnek a hamvasztásos sírok és csontvázas temetkezésekkel együtt vannak jelen. Erre az időszakra csökken a sírmellékletek száma. Ezen korszak legfontosabb és legjellegzetesebb anyaggal szolgáló lelőhelye a bodrogszerdahelyi volt. (BÓNA 1992, 29.)

A füzesabonyi kultúra sírjai minden esetben bőségesen el vannak látva sírmellékletekkel kerámiaedények és bronztárgyak formájában. Ezek leginkább a kerámiaanyag sokaságában nyilvánulnak meg. Ilyen például a megyaszói temető, amelyben síronként átlagosan 3-4 kerámiaedény a melléklet (BÓNA 1975, 149). Bronzanyagra is szép számmal akad példa. Legutóbb Matthias Thomas foglalta össze a tágabb értelemben értelmezett Füzesabony-Ottomani-kultúra temetkezéseiről való ismereteinket a mellékletek tipológiai és kontextuális elemzésével. A kultúra — ugyan csak sírmellékletekre vonatkozó — egyetlen tipológiai táblasora is tőle származik (THOMAS 2008).

A kultúra korai fázisában a hosszú, cilindrikus nyakú, éles válltörésű, nyomott gömbös hasú korsók és bögrék a jellemzőek. A finomkerámia jellemzően sötétszürke vagy fekete vékony falú, gyakori a felületpolírozása. A kultúraazonosító motívumok a turbántekercs és a spirálbütyök a bögrék hasára jellemző. A késői korszak S-profilú bögréi inkább spirálisokkal

és keretezett bütykökkel díszítettek. S késői korszak jellemzője a nyak vízszintes tagolása. A tálak vezető formája a behúzott peremű tál, a nagyobb hétköznapi vagy főzőfunkciójú tálak díszítetlenek. Az asztali készlet darabjai fenekükön mezőkre osztva koncentrikus mintákkal díszítettek. A bögrék mellett a cilindrikus testű poharak és nagyméretű testvéreik a sörös korsók is a vezető formák közé tartoznak. A főzőfazekak teste nyúltabb, mint a hatvani időszakban. Kevés nagyméretű tárolóedényt vagy urnát ismerünk a kisszámú publikált telepanyag miatt. Ezek vállrészét a jellemzően kannelúrákból kialakított árkolt bütyökminta kombinációk díszítik.

Az ottományi-füzesabonyi kultúra önálló, innovatív jellegű fémművessége az Apa-Hajdúsámson fémművességi kör, melyhez elsősorban presztízstárgyakat: kardokat, nyakkorongos-, nyélnyújtványos- és nyélcsoves csákányokat sorolhatunk. A hétköznapi viselet tárgyai szintén a kultúra saját gyártmányai: átfúrt gömbös fejű tűk, spirálban végződő kar és lábpercek, félhold alakú csüngők, török.

II.2 A hatvani és a füzesabonyi kultúrák településszerkezetének bemutatása

Az előző fejezetben többször hivatkoztunk rá, hogy a hatvani-kultúra által alapított települések nagy részén füzesabonyi-kultúra tovább használta (KOÓS 2002). Ennek megfelelően a települések helyének kiválasztása és a települések belső szerkezete hasonló vagy teljesen azonos mindkét vizsgált korszakban. A Dél-Borsodi Síkság területén az elmúlt években intenzívvé váló településkutatások (BORBAS Projekt) alapján a következőkben a két kultúra települési szokásainak bemutatását közösen végzem el.

A BORBAS Projekt (Borsod Region Bronze Age Settlements) a Borsodi-síkság és a Bükk-hegyláb területén elhelyezkedő hatvani és füzesabonyi kultúrákhoz tartozó tell, illetve tell- szerű települések szerkezetét vizsgálja. Vizsgálati módszerei közé tartoznak az intenzív terepbejárás, szisztematikus felszíni leletgyűjtés és annak statisztikai elemzése, a légi fotózás (4. kép), a topográfiai kutatások és geodéziai mérések, valamint a magnetométeres vizsgálat. A kutatások elsődleges célja, hogy sikeresen rekonstruálhassuk a bronzkori településeknek a belső, illetve külső szerkezetét valamint azonosságokat és különbségeket keressünk az egyes települések, valamint a településen belüli (főleg az árokkal körülvett területen belüli és kívüli) területek között (FISCHL-KIENLIN 2013).

A projekt által vizsgált Bükk-hegylábánál, illetve a Borsodi-síkság területein elhelyezkedő telepeik minden esetben a Bükk-hegységtől az Alföld felé kifelé folyó vízfolyások (Hernád, Sajó, Hejő, Rigós, Csincse) magas partjain helyezkednek el a víz közelségében. Szerkezetük strukturáltsága minden esetben azonos. A tell, valamint tell-szerű telepeket mindig körbeveszi egy mély, széles szabad szemmel is jól észrevehető árok, amely elkülöníti az árkon belül eső részt a település külső területeitől. Ez a koncentrikus felépítettség a folyóvizek magas partjai mentén félköríves-koncentrikus, csak a síksági területeken tudtak szabályos koncentrikus alakzatba rendeződni. Ezeken az árkokon túl egy koncentrikus településszerkezet rajzolódik ki, amely először az árok szélén megjelenő lakóház funkciójú épületekben nyilvánul meg, majd egy tároló és munkagödrökkel tagolt területen fejeződik be a település határában(4. kép). A hatvani kultúra által létrehozott fentebb bemutatott összetett szerkezetű településekből álló településhálózat sűrű, falusias településszerkezetet mutat meg számunkra. A hálózat tagjai maximum 5-10 kilométerre helyezkednek el egymástól, kiválóan igazodva és kihasználva környezeti adottságaikat. Ezen telepek nagy részét népesítik be a hatvani kultúrát követő füzesabonyi népesség csoportjai, akik nagyrészt ezeket a hatvaniak által korábban elhagyott területeket részesítik előnyben néhány kivétellel. Önállóan, pusztán csak néhány a Füzesabony-kultúrához köthető tell települést ismerünk, ilyenek a már említett Füzesabony-öregdombi, valamint az Ináncs-várdombi lelőhelyek. Ebben az időszakban a hatvani népességtől átvett telepek megőrzik belső struktúrájukat, de területük nagyobbá válik. Nemcsak a teljes élettér, hanem egyes, árkokkal elválasztott részek méretét is megnövelhetik, egyes esetekben a korábbi árkok betömésével és újak kiásásával (FISCHL-KIENLIN-SERES 2012; FISCHL-REBENDA 2012).

A projekt jelenleg két publikált kutatott lelőhelye az Emőd-Nagyhalom és a Tard-Tatárdomb. Jelen dolgozat szerzője részt vett a projekt eddigi terepmunkáin és a jelenséget nemcsak irodalomból, hanem személyes tapasztalatként is ismeri. Mindkét publikált bronzkori tell-településen egy alap hatvani népesség ott élése utáni füzesabonyi megtelepedés figyelhető meg. A vizsgálatok mindkét településnél hasonló strukturáltságot állapítottak meg, mind a település központját alkotó árkokkal körülvett tell, mind az azt övező koncentrikusan elhelyezkedő településszerkezetben. Ezeken a lelőhelyeken tökéletesen sikerült rekonstruálni a házak, munkagödrök, és a belső árkokkal körülvett kiemelkedő központi lakórész méreteit, helyzetét, azonban több kérdésre nem sikerült választ kapni. Már korábban felmerült a kérdés, hogy a település belső magja milyen funkciót szolgálhatott. Napvilágot láttak már a védelmi, a szakrális, a funkcionális, esetleg a társadalom felsőbb rétegének otthont adó mivoltot

feltételező elméletek. A védelmi funkció a terület beépítettsége és alapterületének kis mivolta miatt elvetendő. Eddig funkcionális, szakrális és a vezető réteg itt élésére szolgáló bizonyítékokat nem sikerült felmutatni, hiszen az intenzív szisztematikus felszíni leletgyűjtés és a magnetométeres vizsgálatok mutatták ilyen jelét. A felbukkanó leletek az árok belső és külső oldalán sem mutattak sem minőség sem mennyiségbeli különbségeket, továbbá a lakóházak méretében sincsen semmi komolyabbnak mondható eltérés. (FISCHL-KIENLIN 2013, TARDINPRESS)

A projekt által elért eredmények azonban rengeteg információt szolgáltatnak roncsolásmentes kutatási módszerekkel a bronzkori tell telepek kutatásához, azok szerkezetének, hálózatának, egymáshoz viszonyított helyzetük jobb megismeréséhez.

A településstruktúrát és hálózatát a projekt vezetői jelen kutatási stádiumban egy heterarchikus társadalmi berendezkedéssel jellemezhető falusias közösségekből álló társadalom lenyomataként értékelik. A korszak második felében azonban a Kárpát-medence más régióiban a településszerkezeti kutatásokban megjelenő központi funkciójú település és szatelit-településeinek alapján inkább egy hierarchikus társadalmi struktúra bizonyítható. A társadalmi rekonstrukciók további finomításához, és az egyes mikro régiók eredményeinek megfeleltetéséhez további kutatások szükségesek.

III. A Szerencs patak völgyének bronzkori településszerkezete

A Szerencs Patak völgye Golop térségében szélesedik ki. A 2. katonai felmérés térképlapjain jól látható, hogy innen kezdve a patak a völgytalp Ny-i oldalán, a Szerencsi-dombságot lezárva szélesebb vízjárta vagy időszakosan vizenyős területtel rendelkezik. Az ismert középső bronzkori településhálózat ennek értelmében a Szerencsi-dombság keleti teraszain helyezkedik el, hasonlóképp a Hernád völgyében megismerthez. Ez alól kivétel Mezőzombor-Berzse, mely a Mezőzombori párkánysík szélén az egykori Taktához kapcsolható vízhálózat peremén fekszik (6.kép). A terület alig kutatott, az alább bemutatott lelőhelyeket csak régi leírásokból vagy felszíni gyűjtésekből ismerjük. Ismerve a bronzkori házi kerámia általános jellegzetességeit néha nehezen meghatározható egyes leletanyagok hatvani vagy füzesabonyi kerámiastílusokhoz való sorolása. A Hernád-mente jóval kutatottabb bronzkori lelőhelyeiből kiindulva itt is feltételezhető, hogy a lelőhelyek többségében a hatvani megtelepedés után füzesabonyi lakossággal is számolhatunk. Mindezek miatt a hatvani és füzesabonyi kultúrákhoz sorolható adatokat e fejezetben együtt sorakoztatom fel.

III a. Golop-Malomzug

Egy Golop közigazgatási határában lévő lelőhelyre enged következtetni az a Gallus Sándor által az 1940-es Archeológiai értesítőben leközölt rövid ismertető, amely 3 bronzkori, a füzesabonyi kultúrába tartozó sír feltárásáról szól. (GALLUS 1940). Gallustévesen Golop Malomzug-hegynek nevezi a területet, mely a Somos-hegy keleti oldalában fekszik. A Malomzug nevet egy a 20. század elején még ott álló és működő malom után kapta a terület, mely dűlőnév már csak az ott élő idősebb korosztály emlékezetében létezik. Térképi forrásokon nem található meg az elnevezés. Helyszíni szemlénk során, így a helybéli lakosok segítségével találtuk meg a szóban forgó részt, amelyen ma már modern épületek állnak.

A Malomzug a Golop árok időszakos vízfolyása és a Szerencs Patak által közrefogott terület, melynek magasabb, nem vizenyős térsíkjain valószínűsíthető a Gallus féle feltárás helye (7.kép). Az eddigi ismereteink alapján (P. FISCHL-REBENDA 2012) a hatvani és a füzesabonyi kultúra települései és temetői viszonylag egymáshoz közel helyezkednek el, a távolság ritkán haladja meg az 1 kilométert. Vagyis, ha a Gallus féle temetkezések helyét jól

sikerült azonosítani, akkor a hozzá tartozó település sem lehet messze. A két patak által közrezárt terület földrajzi adottságaiban megfelel a hatvani és füzesabonyi kultúrák által preferált települési környezetnek. Mivel a terület beépített, itt terepbejárást nem tudtunk végezni.

2013 őszén kísérletet tettem a Malomzug közelében olyan helyszínt keresni ahol még feltételezhető a bronzkori település.

A malomzugtól keleti irányban egy sík, vizenyős náddal benőtt terület fekszik a Szerencs-patak vonaláig, másik oldalán pedig aljnövényzettel sűrűn borított nyárfa és kocsányos tölgy erdőtelepítések területnek el. A felszíni kutatás és terepbejárást így tehát errefelé nem sok eredménnyel járt volna. A malomzugtól északra a lakott terület határán kívül szántóföldek területnek el, de ezek fekvése szintén nem túl alkalmas a megtelepedésre. Ez magasabb vonulat, amely észak déli irányban fut egészen a Somos-hegy aljáig, majdnem 1 kilométer távolságra fekszik a vízfolyástól illetve a már említett vizenyős, nádas alacsonyan fekvő terület választja el attól. Délre a Somos-hegy lábánál elterülő szőlők és elgazosodott, területek parlagok fekszenek. Ez a terület szintén távol van a Szerencs-pataktól valamint a patakhhoz való lejutást ugyancsak a vizenyős, mocsaras terület gátolja. Nyugatra viszont teljesen más kép bontakozott ki, sikerült felfedeznem egy már kiszáradt patak medrét, amely valaha Monok irányából folyhatott Golop felé keresztezve a Hideg-völgy bejáratát a Kővágó és a Szentes között.

Terepbejárásomat így hát a település mai temetőjétől kezdtem Monok irányában, hiszen ez Golop beépített területének legnyugatabbra eső határa. Az egykori meder északi oldalán indultam el, mivel a déli oldala elhanyagolt, gazzal, bozóttal és akácfelnövényekkel sűrűn borított terület. A Golopot Monokkal összekötő út és a meder közötti oldal azonban kiváltképp ideális, hiszen aktív mezőgazdasági művelés alatt áll (8. kép).

A terület átvizsgálásának során modern kori, császárkori, késő bronzkori és neolitikus kerámiákat, kőeszközöket találtam. K-Ny-i irányban körülbelül 1-1,2 kilométer hosszan, 100, 150 méter szélességben.

A dolgozat elkészültéig nem sikerült megtalálni a Gallus féle sírokhoz tartozó települést, de nagy valószínűséggel állítható, hogy a Malomzug beépített területein található.

III b. Szerencs-Ond-Köztemető

Déli irányba haladva a Szerencs-patak völgyében az ondi köztemetőben található a következő kora- és középső bronzkori lelőhely (9. kép). A Herman Ottó Múzeum Régészeti Gyűjteményében található egy a lelőhelyről származó, ajándékként a múzeumba került állatszobrocska¹⁰. A lelőhelyre Makoldi Miklós és Rebenda János Pál terepbejárásai (HOM Rég. Ltsz.:2011.26.1-33) hívták fel a figyelmet 2011-ben, habár jelen dolgozat szerzője, ondi lakosként gyerekkora óta megfigyelte a sírásások alkalmával a felszínre kerülő leleteket.

A lelőhely a Szerencs-patak völgye felett a Kassa-hegy lábánál egy markáns kiszögellésen fekszik. A lelőhely ideális lehetett az itt megtelepedő embercsoportok számára, hiszen kiváló kilátást biztosít a magas elhelyezkedés, előnyös a Szerencs patak közelsége, ami a területtől könnyen megközelíthető.

A begyűjtött leletanyagban főként középső bronzkori hatvani és füzesabonyi kultúrába sorolható kerámiatöredékek találhatóak (10. kép).

A település belső szerkezete és pontos határai nem állapíthatóak meg a recens használat miatt (11. kép).

III c. Szerencs belterület

Szerencsen a Bocskai Gimnázium építésekor a középsőbronzkori füzesabonyi kultúrához sorolható leletegyüttes került elő (12. kép). A leletről szóló első leírás zsumorított csontvázzal együtt előkerült síregyüttesről szól (KEMENCZEI-K. VÉGH 1969, 509). A főként arany tárgyakat tartalmazó együttest Kovács Tibor közölte, ekkor az előkerülési körülményeknél már nem szerepel a síregyüttes, hanem a bizonytalanságokat emeli ki a szerző (KOVÁCS 1979). Hellebrandt Magdolna közli először a fém tárgyak kíséretében a Herman Ottó Múzeumba került kerámiatöredékeket, melyek kétséget kizáróan a füzesabonyi kultúrába sorolhatóak¹¹ Ezt a datálást a csónak alakú arany hajkarikák, a szemüvegspirálok. lemeztutulusok és az átfűrt fejű öntött tű töredéke is megerősíti.

¹⁰Dr. B. Hellebrandt Magdolna: Szerencs régészeti leletei:

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Szerencs/konyv/003_szerencs_regeszeti_leletei.htm

¹¹ Lásd előző jegyzet 24. kép.

Szerencsen a Magyar utca 1. szám alól közöl szintén Hellebrandt Magdolna egy füzesabonyi bögrét, illetve több hasonló datálású ép bögre található a múzeumban Szerencsről, közelebbi helymegjelölés nélkül¹². A Magyar utca a gimnázium közelében található. A szórványos adatok ellenére feltételezhetjük, hogy Szerencs belterületén a Szerencs patak egykori partján a füzesabonyi kultúra települést, temetőjét vagy mindkettőt rekonstruálhatjuk.

Hellebrandt Magdolna említ még füzesabonyi leleteket két főleg más korszakhoz köthető szerencsi lelőhelyről: Taktaföldvárról és Hajdúrétről. Mindkét terület közvetlen a vízparton, alacsonyabb térszínen található, többszörösen ásatással kutattak. jelentős bronzkori megtelepedésre utaló nyomokat nem ismerünk róluk a szakirodalomból (Patay 1956;Korek 1989) (12. kép).

III d. Mezőzombor-Berzse

Mezőzombor-Berzse lelőhelye nem a Szerencs patak partján, hanem egy egykori a Takta vízgyűjtő területéhez tartozó patakmeder mentén a Mezőzombori-párkánysík adottságait kihasználva az Alföld és az Tokaji-hegység találkozásánál K-Ny-i irányban terül el (13. –14. kép). A katonai térképeken Bocs-érnek nevezett, ma Taktaföldvári-csatornának is nevezett menaderező vízfolyás határolja tehát délről a párkánysíkot. A lelőhely K-i oldalán ebbe folyt egykor ez kisebb vízfolyás, melynek medre az EOVS térképen is látható, ma azonban csak időszakosan van benne víz. A katonai felmérések térképlapjai is jelölik. A 3. katonai felmérés térképlapján a bronzkori településgóc Ny-i oldalán is látható egy hasonló, talán időszakos vízfolyás által kialakított meder, mely ma a felszínen már nem látható jól (15. kép). Az így kialakult természetes felszín az egyik legkedveltebb település meghatározó tényező a hatvani és füzesabonyi kultúrák esetében.

A régészeti lelőhelyet a mezőzombori köztemetőtől a bronzkori településcentrumot keletről határoló vízfolyásig követtük. A KÖH adattárából ismert adatok szerint Csengeri Piroska a Herman Ottó Múzeum régésze a patakmedertől K-re tovább követte a lelőhelyet, de arra már csak neolitikus leletanyagot talált.

¹² Lásd előző jegyzet 25. kép

A mezőzombori temető régészeti lelőhelye jól ismert a szakirodalomból.

A köztemetőben lévő lelőhely létezéséről a Herman Ottó Múzeum 1999-ben szerez tudomást Bodnár Bertalantól, aki a helyi iskola igazgatója volt. A bejelentés oka az volt, hogy a helyi köztemetőben, amely az általam vizsgált terület közvetlen közelében fekszik sírásás közben régészeti leletekre bukkantak. A helyszínre érkező Lovász Emese ezeket a leleteket begyűjtötte és megállapította, hogy ezek a neolitikum idejéből származnak és jellegzetesen a Tiszadob-csoportba sorolhatóak (KALICZ-KOÓS 2000.).

A 2000. évi ásatás, amelyet Koós Judit és Kalicz Nándor vezetett meglehetősen változatos, több korból származó jellegzetes leletanyagot hozott a felszínre. Előkerültek az Alföldi Vonaldiszes Kultúra, a Tiszadob és Bükk kultúrák, valamint a rézkori bodrogkeresztúri kultúra, a korabronzkori Nyírség csoport, a későbronzkori Kyjatice kultúrához és a császárkor, népvándorláskor időszakához tartozó tárgyi emlékek. Feltártak továbbá 10 sírt, amelyből kettő új kőkori, nyolc pedig középső bronzkori füzesabonyi kultúra jellegzetességeit viselte. Előkerültek még a bodrogkeresztúri kultúrához tartozó településrészletek, de ezek sűrűn bolygatottak voltak későbbi, császárkori szarmata beásásoktól (KOÓS 2000).

A leletegyüttes legfigyelemreméltóbb darabja egy kettős kónikus testű, cilindrikus nyakú arcos edény, amely annak fenékrészén kívül helyreállítható volt. Az edény külön közlésben részletes elemzéssel látott napvilágot (KALICZ-KOÓS 2000), melyet e helyen nem részletezünk, mert nem tartozik a dolgozat témájához.

A mezőzombori lelőhely második kutatására 2001. szeptember 10. és október 1. között zajlott le. Az ásatást Kalicz Nándor és Csengeri Piroska vezette, csatlakozva a 2000. évi Kalicz Nándor és Koós Judit kutatásainak területéhez. Az ismételt kutatás oka a lelőhely folyamatos pusztulása, annak szüntelen bolygatása volt, mivel a temető a mai napig aktív használatban van. A temető beépítettsége miatt ez a második kutatás csak a domb egykori vízfolyás felé eső lejtőjén lehetett. (CSENGERI-PATAY 2001)

A kutatások során régészeti kultúrák színes skálája került elő ismételten a területről. A tiszadobi csoport település és temetőrészlete, a bükki kultúra temetkezése és szórvány leletei, a rézkori tiszapolgári kultúra településrészlete, valamint a bodrogkeresztúri és badeni kultúrák töredékeire bukkantak. A bronzkorból a kora-bronzkori Nyírség kultúra

településmaradványát, illetve a füzesabonyi kultúra temetőjének részletét sikerült feltárni. A népvándorláskorból is szép számmal maradtak objektumok. Ebből az időszakból 71 koracszárkori objektum látott napvilágot, ezek mind egymást megbolygatva sűrűn helyezkedtek el az ásatás területén. (CSENGERI-PATAY 2001)

Ezen a 2001-es ásatáson tártak fel 14, a füzesabonyi kultúrába sorolható csontvázas rítusú sírokat. Ezek nagy valószínűséggel egy nagyobb temető részét képezték. A temetkezések, mind azok mélységében és mellékleteik arányában, minőségében, korukban eltértek egymástól, de kettő kivételével mindegyik követte a férfiakat a jobb a nőket pedig a bal oldalukra fektetett rítust. Az ásatást végző kutatóknak sikerült megfigyelniük a sírok némelyikén bolygatásokat, de ezek nem hordozták magukon egyértelműen, hogy sírablás mementói lettek volna. (KOÓS 2006)

E sírokat tarthatjuk a berzsei összetett szerkezetű bronzkori településen lakó közösségek egyik temetkezési helyének.

A temetőben előkerült leletek és a fentebb leírt bronzkori településmag között a magasparton folyamatosan találhatunk leletanyagot. A dolgozat készítőjének többszöri terepbejárása alapján – mely szakdolgozati témáját képezi – a part területe végig régészeti lelőhely. A K-i részen a földrajzilag és domborzatilag is jól körülhatárolható bronzkori településcentrumban és attól nyugatra főleg a bronzkori hatvani és füzesabonyi kultúra leletanyaga dominál. Tovább Ny felé haladva 4 további leletsűrűsödést figyelhetünk meg. Ny-i irányban egyre csökken a bronzkori leletanyag, helyét a rézkori és késő neolit, majd fokozatosan a középső neolit – AVK és különböző csoportjai (Tiszadob, Bükk) – leletanyag veszi át. A temető felé közeledve egy bokros sáv töri meg a magaspartot, melynek partján szintén neolit és kisebb mennyiségben találtunk császárkori, népvándorlás kori és Árpád-kori leletanyagot találtunk. Jellegzetes császárkori kerámia került elő a temetőt K-ről övező árok falában is (16. – 21. kép).

Az előkerülő szórványleletek, valamint az eddigi kutatások megannyi időszakból származó leletanyaga arra enged következtetni, hogy ez a K-Ny-i irányú dombvonulat ideális lehetőségeket biztosított az itt megtelepedő embercsoportok számára. A paleolitikum és neolitikum népességének például kedvezőek lehettek a környék gazdag nyersanyaglelőhelyei. A tokaji közismert obszidián-források mellett, a közvetlen közelben Mád határban gyűjthető az ismert mezőzombori limnokvarcit. Ez nem csupán az eszközök készítéséhez használt

nyersanyagok sokszínűségét eredményezi a leletek között, hanem kiváló lehetőséget teremthetett a kereskedelem számára is. Magának a lelőhelynek azonban más, sokkal kézenfekvőbb előnyei is voltak pusztán az eszközök készítéséhez szükséges alapanyagok igen közeli előfordulásánál. A dombháttól alig pár méterre még tisztán kivehető, a földrajzi leírásnál is kihangsúlyozott patak medrét még mai napig szabad szemmel is tisztán láthatjuk, amely közelségét az itt megtelepedő emberek minden bizonnyal ki is használták. További előnynek számított a lelőhelytől alig 1 km távolságban, a temető határában feltörő meleg vizű forrás is melyet sajnos modern korunk tereprendezései tettek használhatatlanná. Az utolsó bár a legkevésbé sem a jelentéktelen szempont a már említett hegyvidék és az Alföld találkozási pontja. Ez a terület sok évszázadon keresztül kiváló hely lehetett a mindenfelől ide érkező, errefelé áthaladó áruk cseréjének lebonyolításához. A paleolitikumban a legegyszerűbb akár prém, vagy kő nyersanyagok, késztermékek kereskedelmétől a későbbi korok mindinkább változatosabbá váló nyersanyag, késztermék, állat, illetve gabona, nemesfém vagy bármilyen egyéb áruk cseréjéhez, melyet a hosszan elnyúló lelőhely számos korszakba sorolható régészeti leletanyaga jól bizonyít.

IV Összefoglalás

A fentebbi dolgozatban bemutatam a Szerencs patak völgyének kora és középső bronzkori településtörténetéről rendelkezésre álló adatokat. A terület a kora bronzkor végén a hatvani, majd a középső bronzkor időszakában a füzesabonyi kultúra településterületéhez tartozott. A két kultúra településláncolata és a települések belső struktúrája jól kutatott a Hernád völgyének és a Borsodi síkságnak a mikro régiójában. megállapítható volt, hogy a jobbára falusias települések, az alföldi régiókban a vízfolyások mentén, míg a völgyekben a patakok, folyók magaspartján találhatók. A települések egymástól 5-10 kilométeres távolságban szabályos településláncolatot alkotnak. Így az egy település által felhasználható természeti erőforrások azonos nagyságúak lehettek. A települések belső szerkezetére az összetett struktúra jellemző. Egy kisebb, többretegű településmag körül mély és széles árok figyelhető meg. Ezen kívül helyezkedik el az intenzív, lakóházakkal jellemezhető külső település, melyet körbevesz egy gödrökkel jellemezhető külső gazdasági tér.

Az említett mikro régiók településkutatási eredményeihez hasonlóan a Szerencs patak völgyében is sikerült kimutatni egy egymástól 5 kilométeres távolságban elhelyezkedő településhálózatot: Golop-Malomzug, Szerencs-Ond-köztemető, Szerencs-belterület és kissé más földrajzi adottságok között Mezőzombor-Berzse (5. kép). Az adatok nem teszik lehetővé a települések tökéletes kulturális-kronológiai besorolását. Ond-köztemető és Mezőzombor-Berzse esetében a felszíni leletanyag alapján mindkét kultúra jelenlétét sikerült kimutatni. Golop és Szerencs belterület lelőhelyeknél az irodalmi adatok csak a füzesabonyi kultúra jelenlétét igazolják.

A települések belső szerkezetére utaló nyomokat csak Mezőzombor-Berzse esetében sikerült megfigyelni. Itt a Google earth felvétel (22. kép) is jól mutatja a két kisebb, É-D-i irányú időszakos vízfolyás között a település belső intenzív magját. Itt számolhatunk É-i irányból egy mesterséges árokkal, melyet a felszíni viszonyok nem mutatnak, de a törvényszerűségek alapján jelenlétét valószínűleg további kutatásokkal – elsősorban geofizikai és fúrásvizsgálatokkal – ki lehet mutatni. A központi résztől Ny-ra az 2010-es Googlearth felvétel a külső lakórész intenzív talajelszíneződését is jól mutatja.

Dolgozatunkban sikerült a jól kutatott Hernád völgyétől K-re elhelyezkedő Szerencs patak völgyében és mezőzombori párkánysíkon azonos településstruktúrát kimutatnunk. Ezzel jelentősen bővítettük a kora és középsőbronzkori anyagi műveltségek településkutatásának adatbázisát.

A már jól kutatott hatvani és füzesabonyi településeken végzett kőeszköz és nyersanyagvizsgálatok (FISCHL-HORVÁTH 2010; Tard: inpress) a tokaji és mádi lelőhelyű mezőzombori típusú nyersanyagok általános használatát bizonyítják, melyek beszerzésében az itt bemutatott lelőhelyhálózat bizonyára aktív részt vett.

Képek jegyzéke:

1. kép: A Szerencs-patak völgye és elhelyezkedése
2. kép: A Szerencs patak völgyének lelőhelyei talajtani térképre vetítve
3. kép: A hatvani és a füzesabonyi kultúra elterjedési területei és annak változása a kora és a középső bronzkor idején (BÓNA 1992).
4. kép: A hatvani kultúra településszerkezetének modellje Észak-Magyarországon (1: központi belső terület, 2: mély a központi tellt körülvevő árok vagy erődítés, 3-4: lakóházak és munkagödrök) (FISCHL-KIENLIN 2013)
5. kép: LégifotóEmőd-Nagyhalomteli település központjáról (Civertán Bt.)
6. kép: A Szerencs-patak völgyének kora és középső bronzkori lelőhelyei a II. katonai felmérésen
7. kép: Golop-Malomzug
8. kép: Goloptól nyugatra eső lelőhely fotója a Somos-hegy lábánál – a szerző saját felvétele
9. kép: Szerencs-Ond köztemető
10. kép: A hatvani és füzesabonyi kultúrákba tartozó leletek Szerencs-Ond köztemetőből – a szerző saját felvétele
11. kép: Szerencs-Ond köztemető – a szerző saját felvétele
12. kép: Szerencs belterületén és Szerencs környékén található bronzkori lelőhelyek
13. kép:Mezőzombor-Berzse
14. kép:Mezőzombor-Berzse (háttérben a Tokaj-hegy) – a szerző saját felvétele
15. kép:Mezőzombor-Berzse a III. katonai felmérésen
16. kép: A neolitikumból származó kerámialeletek Mezőzombor-Berzséről– a szerző saját felvétele
17. kép: A rézkorból származó leletek Mezőzombor-Berzséről– a szerző saját felvétele
18. kép: Jellegzetes hatvani leletek Mezőzombor-Berzséről– a szerző saját felvétele
19. kép: Jellegzetes füzesabonyi leletek Mezőzombor-Berzséről– a szerző saját felvétele
20. kép: Különleges leletek Mezőzombor-Berzséről (felső sor balról jobbra: bronzkori agyag állatfigura, V-furatú csiszolt kőgomb, alsó sor balról jobbra: átfúrt csepp alakú kerámianehezék, agyag kőbaltamodell töredéke, neolitikus körte formájú idol)– a szerző saját felvétele
21. kép: Császár és Árpádkori leletek Mezőzombor-Berzséről– a szerző saját felvétele
22. kép:Google-Earth felvétel Mezőzombor-Berzséről

Felhasznált irodalom:

- BADER 1998 Bader T.: Bemerkungen zur Bronzezeitlichen Karpatenbecken. Ottomani/Füzesabony Komplex. JMV 80., 1998. 43-108
- BARÁZ-KISS 2007 A Zempléni Tájvédelmi Körzet Abaúj és Zemplén határán, Szerk.: BarázCs., Kiss G. Bükk Nemzeti Park Igazgatóság Eger, 2007.
- BÓNA 1975 Bóna I.: Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. Budapest 1975.
- BÓNA 1992 Bóna I.: Bronzezeitliche Tell-Kulturen in Ungarn In: W. Meier-Arendt (szerk.) Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss. Kiállítási vezető. Frankfurt am Main 1992. 9-39.
- CSÁNYI-STANCZIK 1982 Csányi M. – Stanczik I.: Előzetes jelentés a Tiszaug-Keménytetői bronzkori tell-telep ásatásáról. ArchÉrt 109. 1982. 239-253.
- CSENGERI-PATAY 2001 Rövid jelentések. In: Kisfaludy J. szerk. Régészeti kutatások Magyarországon. Budapest 2001. 191.
- DÖVÉNYI 2010 Magyarország kistájainak katasztere. Szerk.: Dövényi Zoltán MTA Földrajzi kutatóintézet Budapest 2010.
- FISCHL 1997 P. Fischl K.: Középső bronzkori leletek Szelevénnyről. Adatok a Tiszaug középső bronzkorának kronológiai és terminológiai kérdéseihez. MFMÉ StudArch, 1997. 7-37.
- FISCHL 2006 P. Fischl K.: Ároktő-Dongóhalom bronzkori tell – telep. in: Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei 4. Miskolc 2006. 164.
- FISCHL-HORVÁTH 2010 P. Fischl, K. és Horváth T. 2010. Roncsolásmentes településszerkezeti kutatások a dél-borsodi síkság és a Hernád völgy területén. In: Esettanulmányok: Hernádbüd-Várdomb és Ároktő-Dongóhalom. Gesta IX 2010. 78-97.

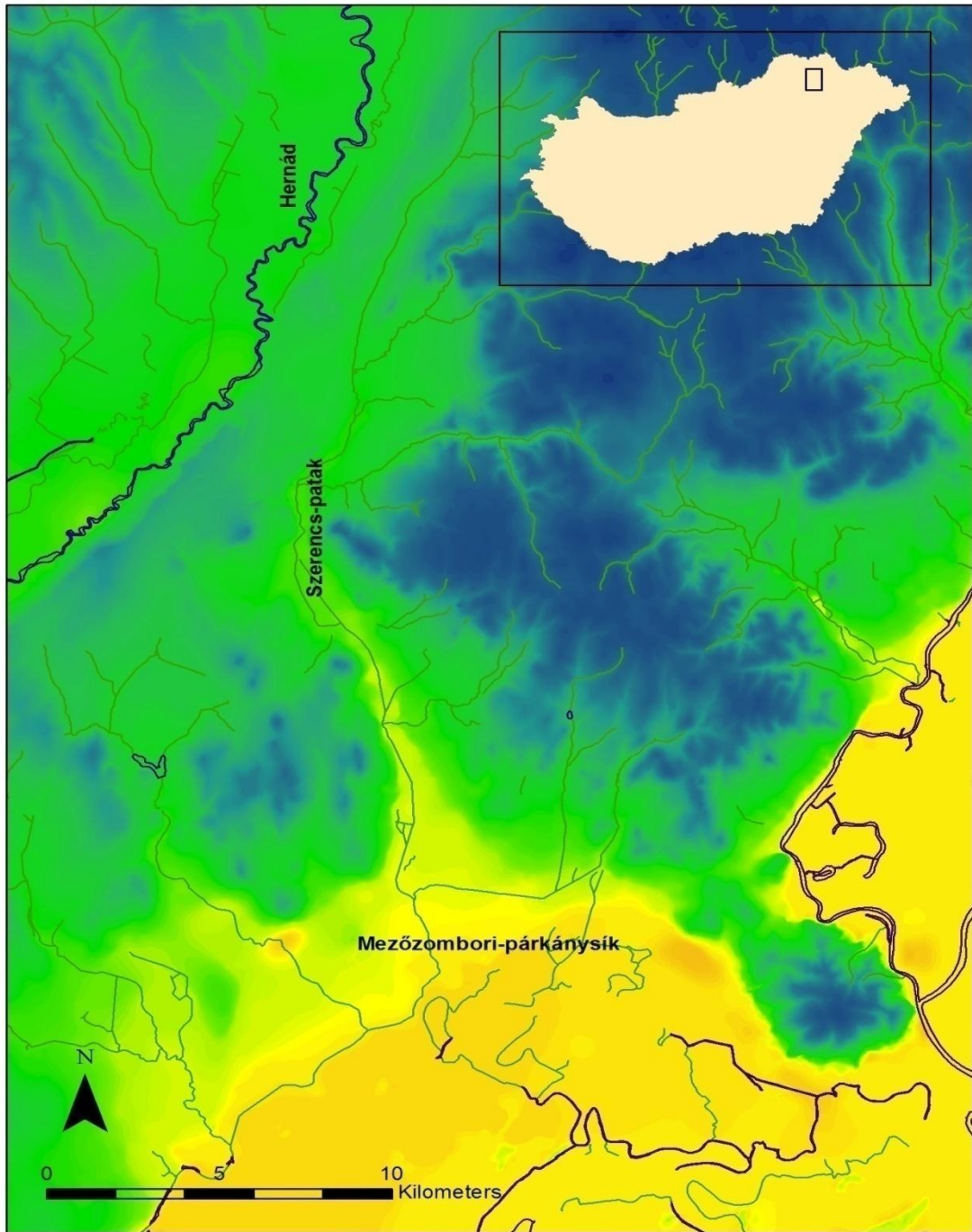
- FISCHL-KIENLIN-SERES 2012 P. Fischl K. – T. L. Kienlin – Seres N.:Bronzezeitliche (RBA1-2) Siedlungsforschungen auf der BorsoderEbene und imBükk-Gebirge. Überblick und neueErgebnisseIn: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve LI 2012, 23–43.
- FISCHL-KIENLIN 2013 Result s of a Systemati c SurveyProgrammeonthe Hatvan Sites of Emőd–Nagyhalom and Tard–Tatárdomb inNorthern Hungary In: ActaArchaeologicaAcademiaeScientiarumHungaricae 2013. 64.
- FISCHL-REBENDA 2012 P. Fischl Klára–Rebenda János Pál : Újabb láncszem a Hernád mente bronzkori településszerkezetében. Onga-Heinlein-Tanya. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve LI 2012. 45–61.
- GALLUS 1940 Gallus S.: Egy bronzkor végi temető próbaásatása Golopon In:Arch. Ért. 1940., 138.
- GANCARSKI 2002 Gancarski Jan (ed.): MiedzyMykenami a Baltykiam. KulturaOttomani-Füzesabony-BetweenMycenae and theBalticsea. The Ottomani-Füzesabony-culture. Krosno-Warszawa (Krosno and Warsaw), 2002.
- GASAJ 2002 Gasaj, Darius: Fortifiedsettlements and the ireconomic life. In:Gancarski J. (ed.)MiedzyMykenami a Baltykiam. Kultúra Ottomani-Füzesabony-BetweenMycenae and theBalticsea. The Ottomani-Füzesabonyculture. Krosno-Warszawa (Krosno and Warsaw), 2002.
- KALICZ 1968 Kalicz N. : Die Frühbronzezeitin Nordost-Ungarn. Archung 45, Budapest 1968.
- KALICZ 1984 Kalicz N. : Die Hatvan-Kultur. In: Kulturen der Frühbronzezeitdas Karpatenbeckens und Nordbalkan. EdTasic, N. Beograd 1984. 194-215.
- KALICZ-KOÓS 2000 Kalicz N. Koós J. Újkőkori arcós edények a Kárpát-medence északkeleti feléből. In: Veres L.VigaGy. szerk. A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 39. 2000. 15-44.
- KEMENCZEI-VÉGH 1969 Kemenczei T. – K. Végh K.: A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai 1967-ben.In: A Hermann Ottó Múzeum évkönyve 1969. 505-514.

- KOÓS 1984 Koós J. Ináncs-Dombrét. In: Régészeti Füzetek Ser. I. No. 40. Budapest 1984. 15.
- KOÓS 2000 Rövid jelentések. In: Kisfaludy J. szerk. Régészeti kutatások Magyarországon 2000, 177.
- KOÓS 2002 Koós J. In: Bronzezeitliche Siedlungsforschungen in Nordostungarn. Budrég 36, 2002. 221-233.
- KOÓS 2006 Überneue Gräberfelder der Füzesabony-Kultur aus der mittleren Bronzezeit in: Communicationes Archaeologicae Hungariae 2006 65-84
- KOREK 1989 Korek J.: Die Theiss-Kultur in der mittleren und Nördlichen Theissgegend. IPH III. 1989
- KOVÁCS 1979 KOVÁCS, T., Középső bronzkori aranyéletek Északkelet-Magyarországról.– Mittelbronzezeitlicher Goldfunde aus Nordost-Ungarn. FolArch 30 1979 55-77.
- KOVÁCS 1984 Füzesabony-Kultur. In: Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkan. EdTasic, N. Beograd 1984. 235-254.
- KOVÁCS 1992 Bestattungssitten der Füzesabony-Kultur und das Gräberfeld von Tiszafüred-Majoroshalom In: W. Meier-Arendt (szerk.) Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell- Siedlungen an Donau und Theiss. Kiállítási vezető. Frankfurt am Main 1992. 9-39.
- MEIER-ARENDT 1992 W. Meier-Arendt (Hrsg.): Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell- Siedlungen an Donau und Theiss. Kiállítási vezető. Frankfurt am Main 1992.
- NOVÁKI et. al. 2007 Gy. NOVÁKI–S. SÁRKÖZY–I. FELD: Borsod-Abaúj-Zemplén megye várak az őskortól a kuruc korig. Magyarország várainak topográfiája 1. Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Régészeti Emlékei 5.
- PATAY 1956 Patay Pál: A Szerencs-hajdúréti rézkori temető. In: A miskolci Hermán Ottó Múzeum Közleményei 1956., 4-14.

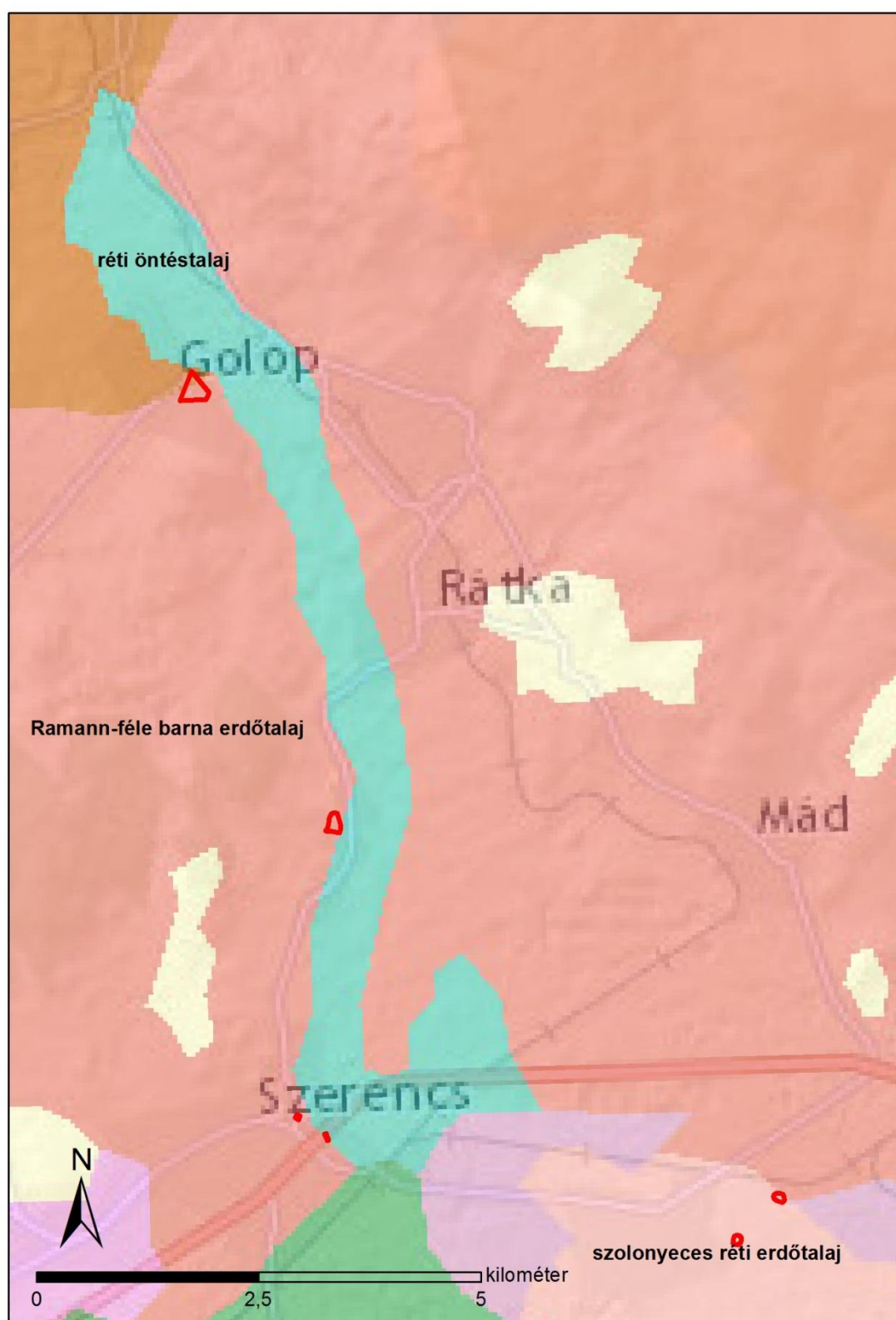
- POLLA 1960 POLLA, B.
1960 Birituelle Füzesabonyer Begräbnisstätte in Stredanad Bodrogom. In: Chropovský, Bohuslav Dušek, Mikuláš–Polla, Belo (Hrsg.): Gräberfelder aus der älteren Bronzezeit in der Slowakei. Band I. Bratislava. 299–385. (Archaeologica Slovaca Fontes 3.)
- SCHALK, EMILY 1992 Das Gräberfeld von Hernádka: Studien zum Beginn der Frühbronzezeit im nordöstlichen Karpatenbecken. R. Habelt, Bonn. (Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, 9.) Das Gräberfeld der frühbronzezeitlichen Füzesabony-Kultur bei Megyaszó, Nordost-Ungarn. Prehistorische Zeitschrift 69. 1994. 152–174.
- SZATHMÁRI 1992 Szathmári I. Füzesabony-Öregdomb In: W. Meier-Arendt (Hrsg.) Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss. Frankfurt am Main 1992, 88-91.
- SZATHMÁRI 2011 Szathmári I. Megjegyzések a füzesabonyi bronzkori tell telep időrendjéhez. (Remarks on the Chronology of the Bronze-Age Tell Settlement at Füzesabony) Corolla Museologica Tibor Kovács dedicata. Libelli Archaeologici Ser. Nov. IV Budapest 2011. 485-503.
- SOMOGYVÁRI 1984 Somogyvári Á. Bronzkori Sírok Hatvanból. In: Agria 20. 1984. 47-71.
- STANCZIK 1988 Stanczik I. Jászdózsa Kápolnahalom (Bronzkori telep). Bölcsészdoktori disszertáció. Kézirat. Budapest 1988.
- TÁRNOKI 1986 Tárnoki J.: Fragen des Fortbestehens der Hatvan-kultur in Nordungarn. In.: Urzeitliche und Frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug den Nachbargebieten. Nitra 1986., 139-143.
- TÁRNOKI 1988 Tárnoki J.: The settlements and cemetery of the Hatvan culture at Aszód. IPH I, 1988, 137-169.
- TÁRNOKI 2003 Tárnoki J. A Hatvan-kultúra területfoglalásai. In: Visy Zs. főszerk. Magyar Régészet az ezredfordulón Budapest 2003. 145-148.

- TÁRNOKI 1992 Tárnoki J. Die Bestattungen der Hatvan-Kultur. In: W. Meier-Arendt (Hrsg.) Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss. Frankfurt am Main 1992, 88-91.
- THOMAS 2008 M. Thomas, Studien zu Chronologie und Totenritual der Otomani-Füzesabony-Kultur. Saarbrücker Beitr. Altkd. 86 Bonn 2008.
- TOMPA 1934 Tompa F. : A hatvani bronzkori lakótelep In: Arch. Ért. 1934. 133-134.
- TORMA 2012 Magyarország Régészeti Topográfiája. Pest megye régészeti topográfiája: Aszódi és gödöllői járás. Szerk.: Torma I. XIII/3. köt. 2012.
- PINCÉS-KONECSNY: Pinczés Z. – Konecsny K.: Szerencs természetföldrajza. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Szerencs/konyv/002_szerencs_termeszetfoldrajza.htm. 2013.11.22
- Dr. B. Hellebrandt Magdolna: Szerencs régészeti leletei: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Szerencs/konyv/003_szerencs_regeszeti_leletei.htm 2013.11.22

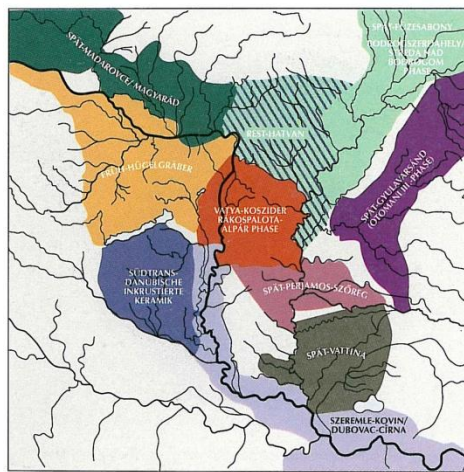
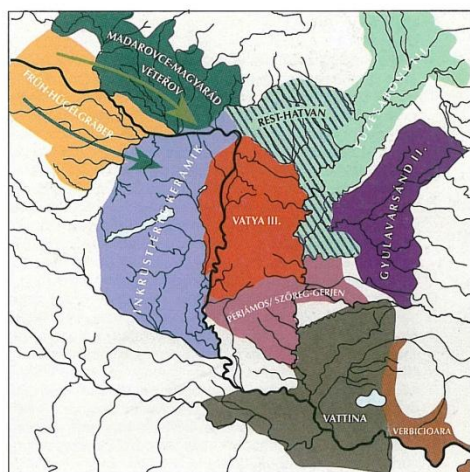
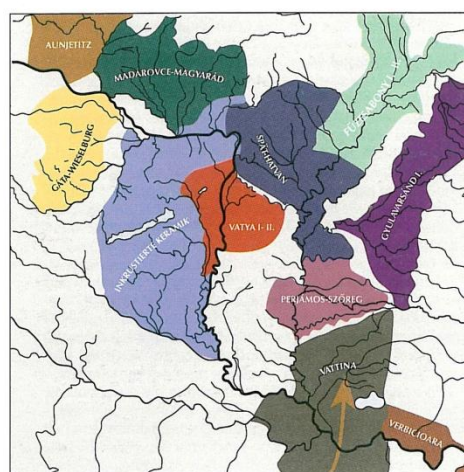
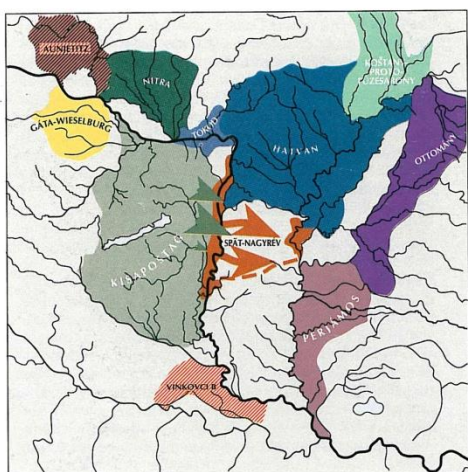
Képek

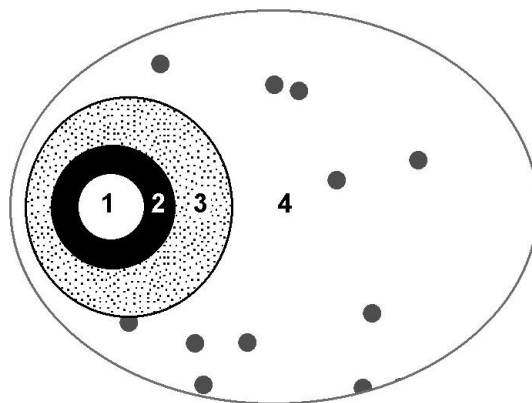
2. kép: A Szerencs-patak völgye és elhelyezkedése

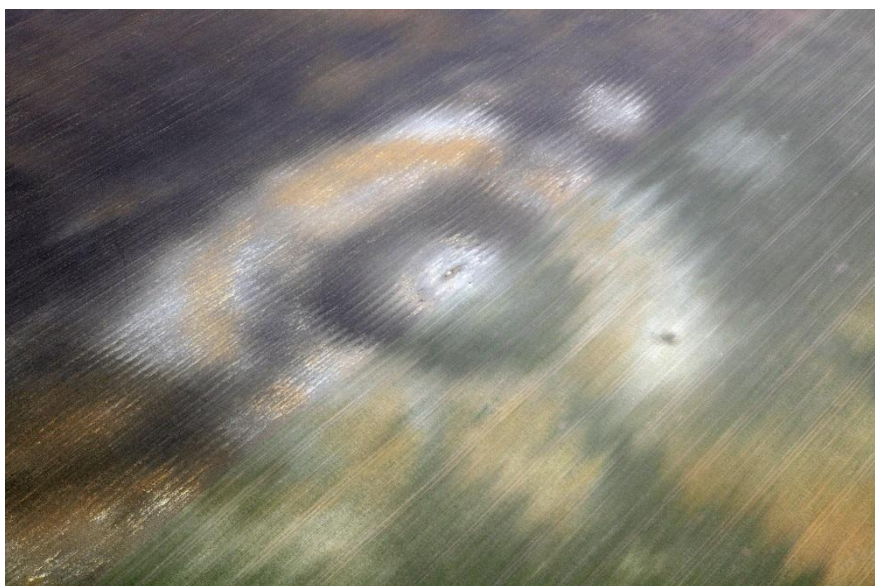
2. kép: A Szerencs patak völgyének lelőhelyei talajtani térképre vetítve

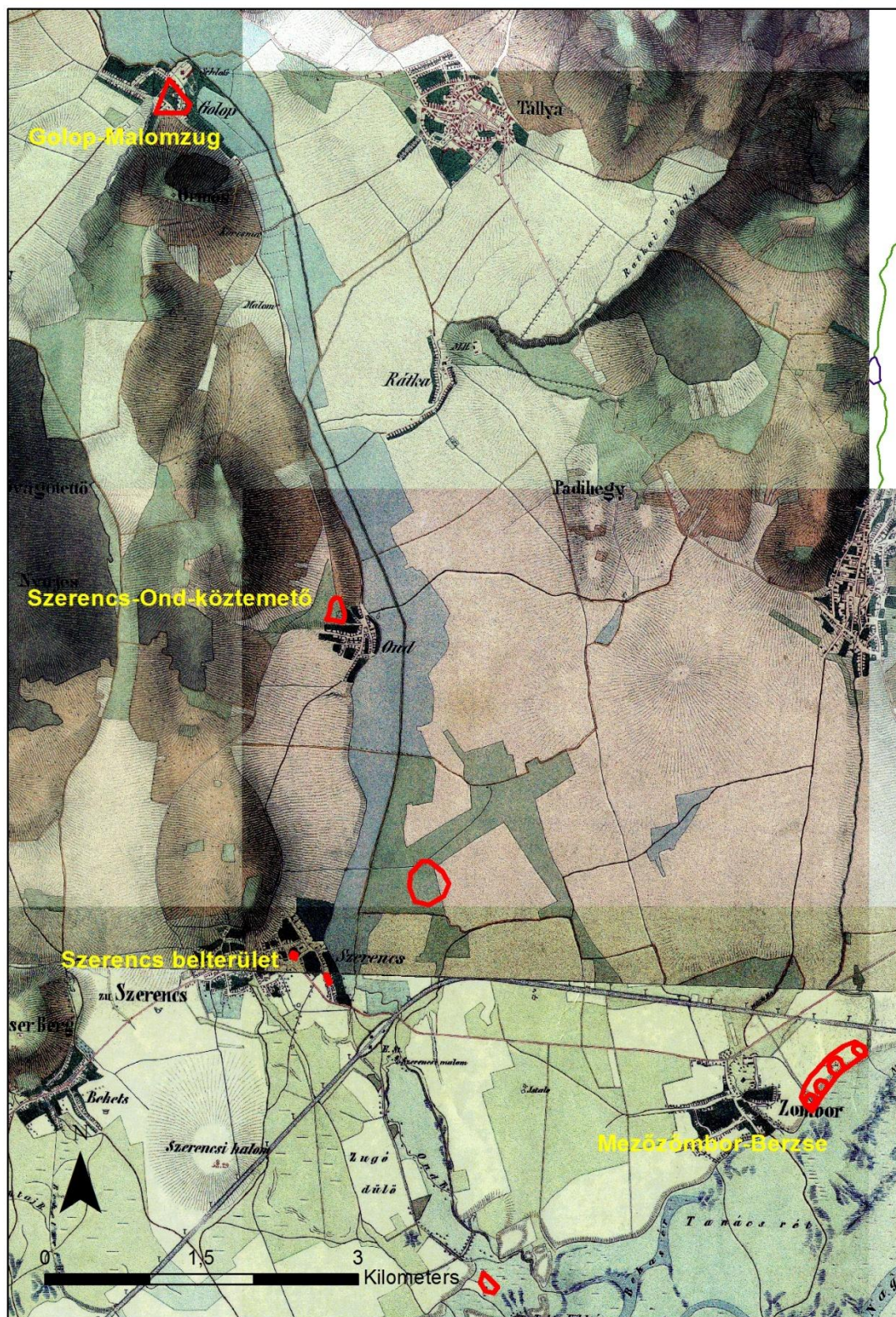
3. kép: A hatvani és a füzesabonyi kultúra elterjedési területei és annak változása a kora és a középső bronzkor idején

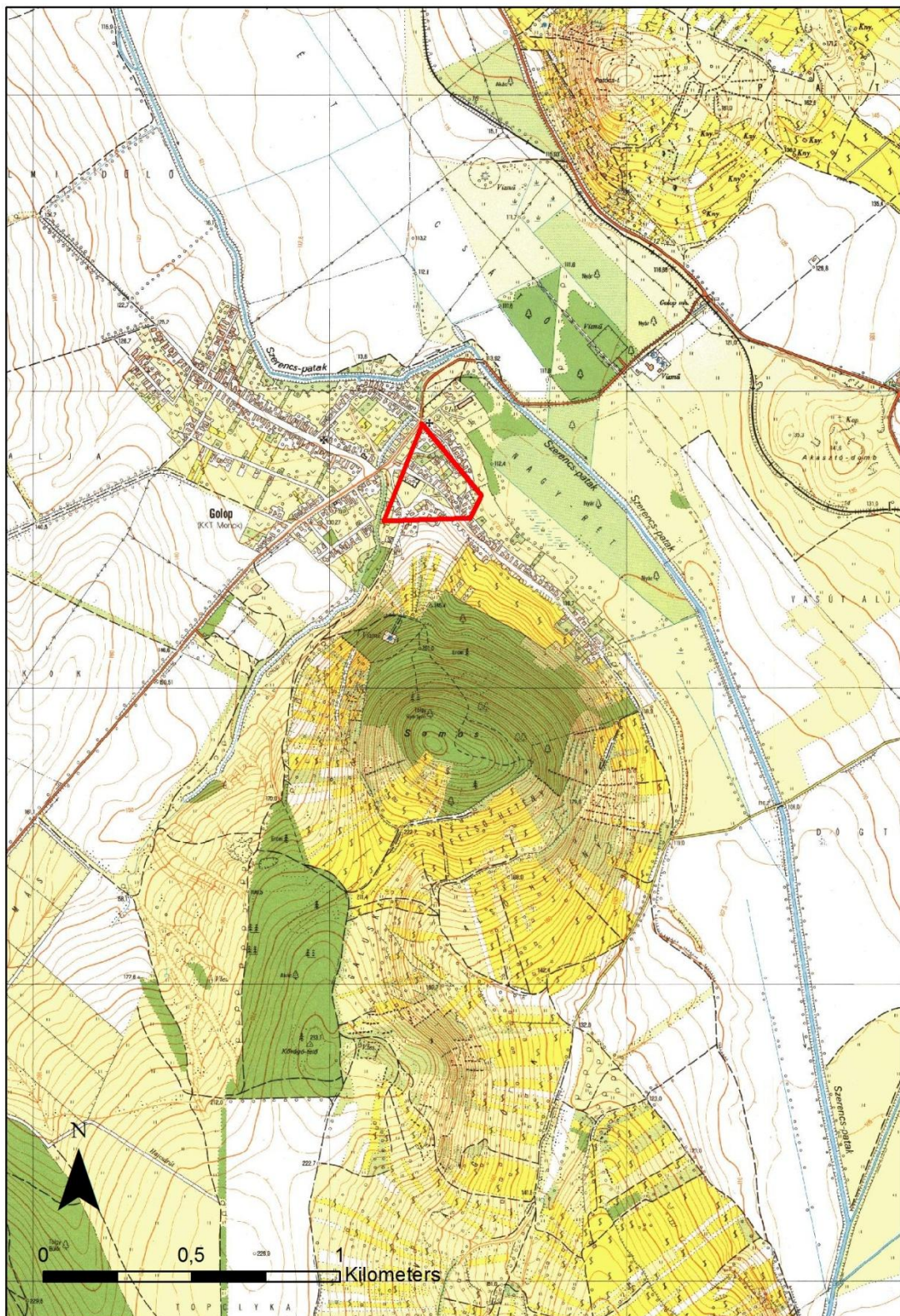
4. kép: A hatvani kultúra településszerkezetének modellje Észak-Magyarországon (1: központi belső terület, 2: mély a központi tellt körülvevő árok vagy erődítés, 3-4: lakóházak és munkagödrök)

5. kép: Légifotó Emőd-Nagyhalomtell település központjáról (Civertán Bt.)

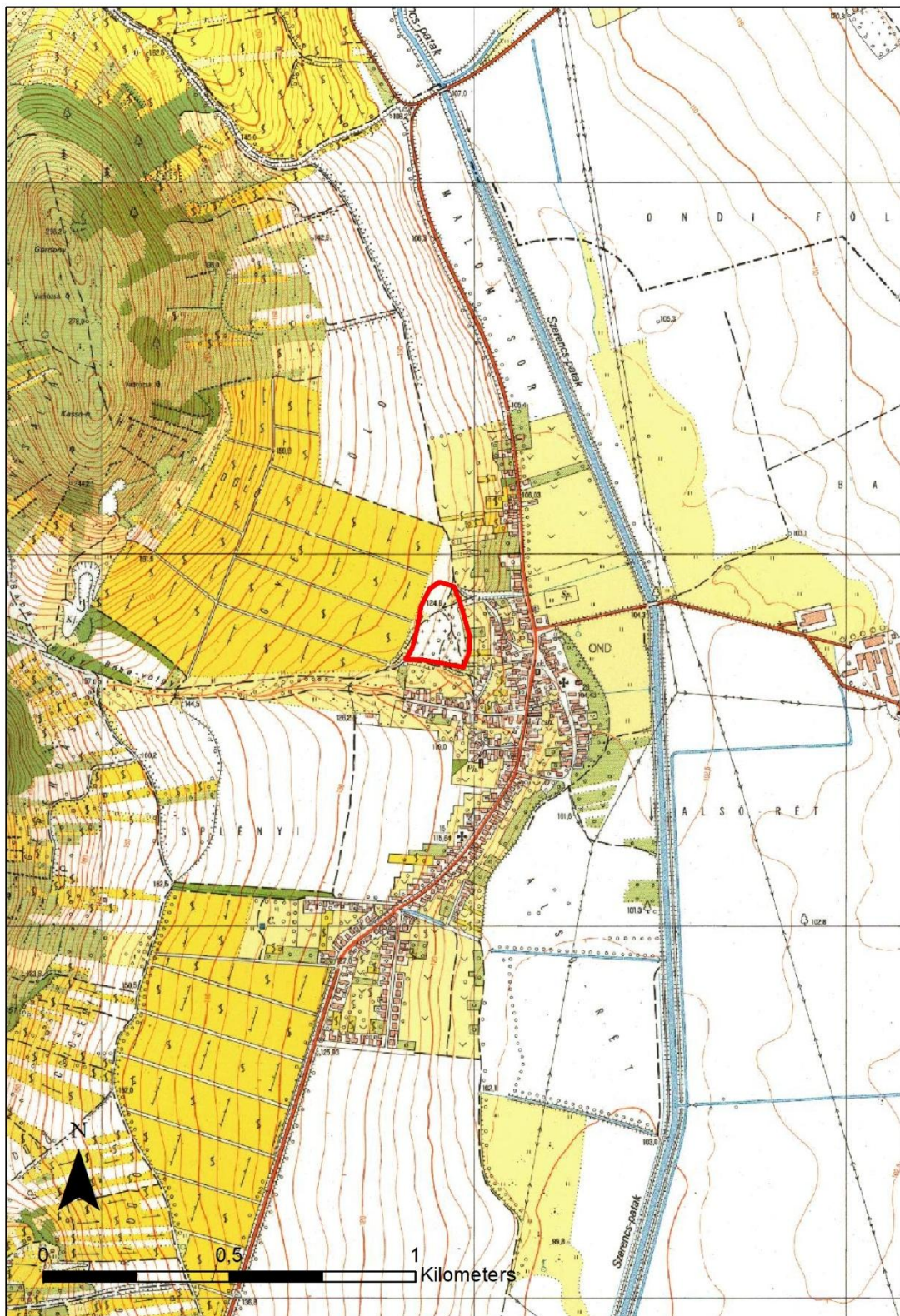
6. kép: A Szerencs-patak völgyének kora és középső bronzkori lelőhelyei a II. katonai felmérésen

7. kép: Golop-Malomzug

8. kép: Goloptól nyugatra eső lelőhely fotója a Somos-hegy lábánál

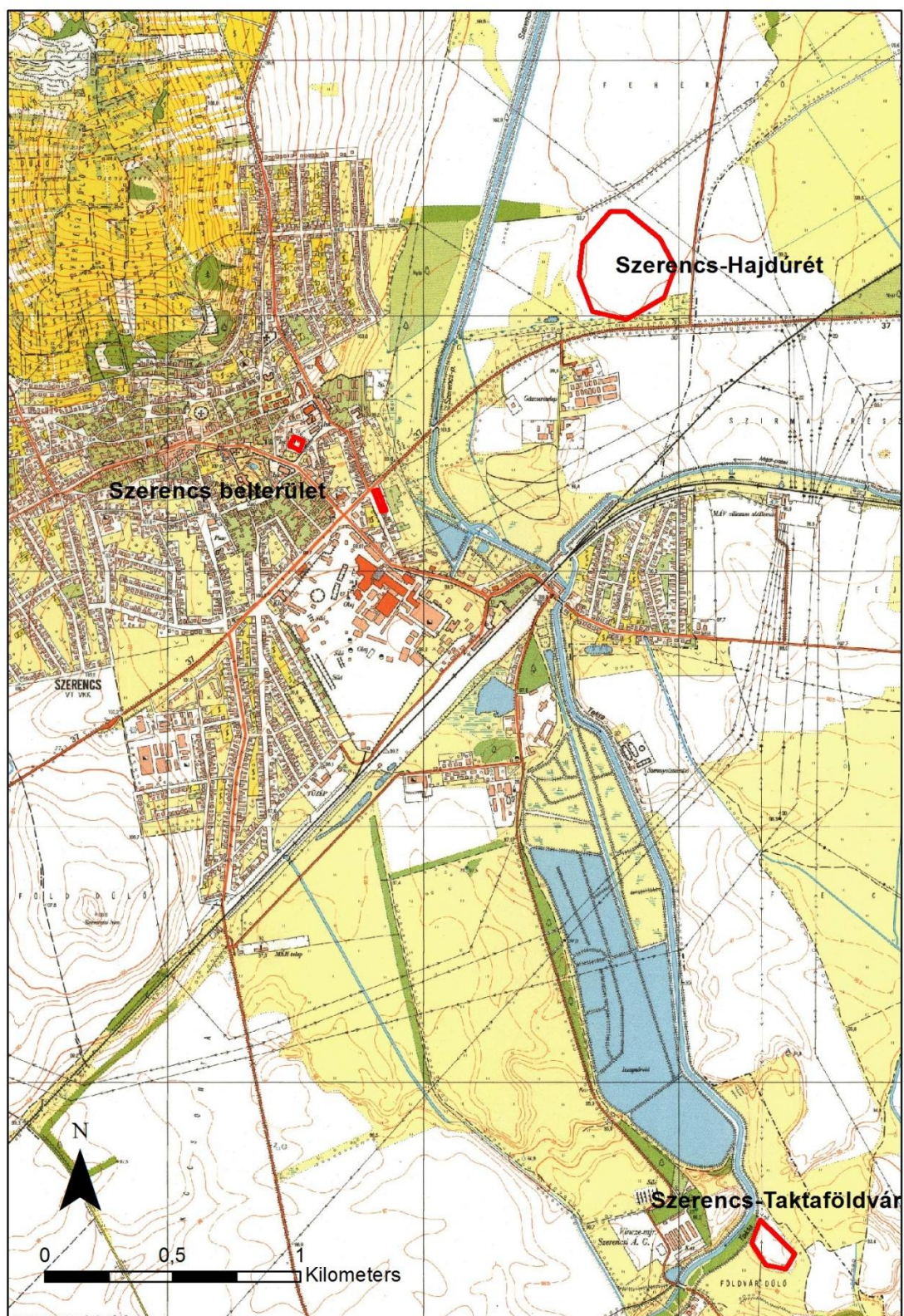
9. kép: Szerencs-Ond köztemető

10. kép: A hatvani és füzesabonyi kultúrákba tartozó leletek Szerencs-Ond köztemetőből

11. kép: Szerencs-Ond köztemető

123. kép: Szerencs belterületén és Szerencs környékén található bronzkori lelőhelyek

144. kép:Mezőzombor-Berzse (háttérben a Tokaj-hegy)

15. kép:Mezőzombor-Berzse a III. katonai felmérésen

16. kép: A neolitikumból származó kerámialeletek Mezőzombor-Berzséről

17. kép: A rézkorból származó leletek Mezözombor-Berzséről

18. kép: Jellegzetes hatvani leletek Mezőzombor-Berzséről

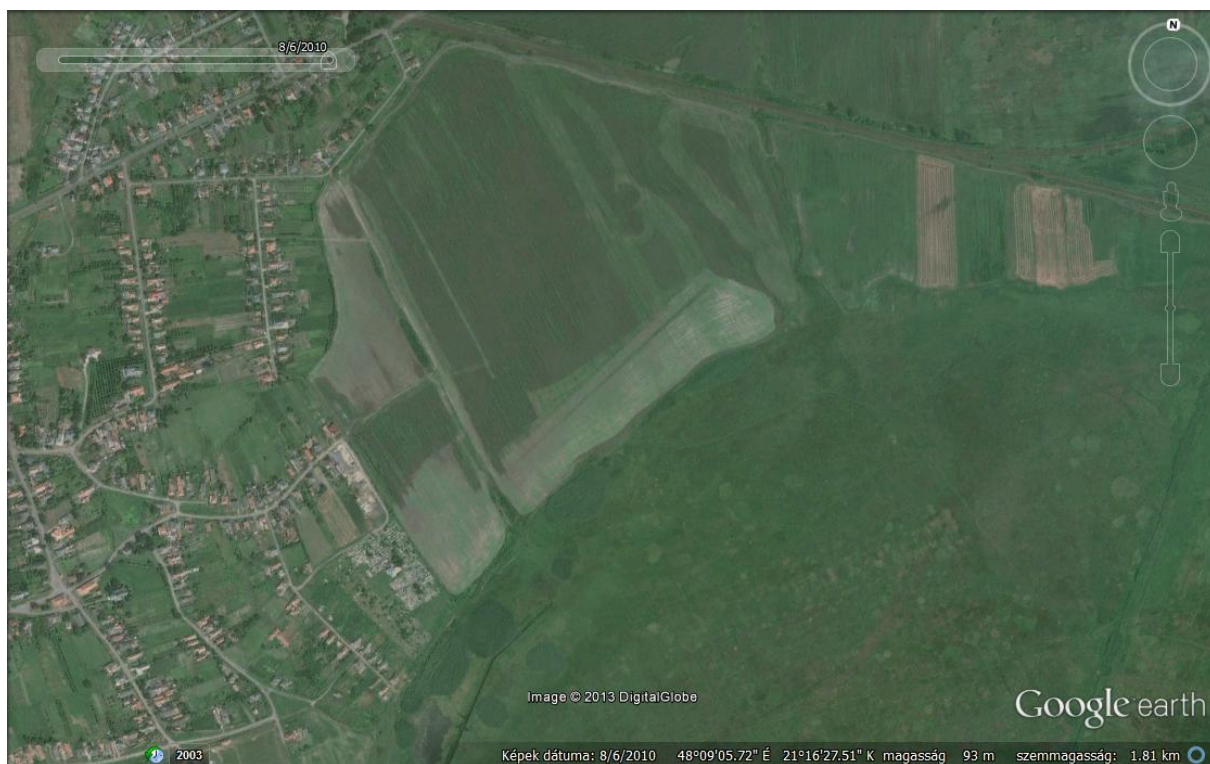
19. kép: Jellegzetes füzesabonyi leletek Mezözombor-Berzséröl

20. kép: Különleges leletek Mezözombor-Berzséről (felső sor balról jobbra: bronzkori agyag állatfigura, V-furatú csiszolt kőgomb, alsó sor balról jobbra: átfúrt csepp alakú kerámianehezék, agyag kőbaltamodell töredéke, neolitikus körte formájú idol)

21.kép: Császár és Árpádkori leletek Mezőzombor-Berzséről

22. kép:Google-Earth felvétel Mezőzombor-Berzséröl